

ANDRZEJ ZYBAŁA
Szkoła Główna Handlowa

KULTUROWE ŹRÓDŁA KONFLIKTU POLITYCZNEGO W POLSCE

Streszczenie

Autor charakteryzuje podłoże konfliktu politycznego w Polsce, który rozgrywa się od kilkunastu lat, a w ostatnim czasie przybiera na sile. Konflikt ten jest silnie zakorzeniony kulturowo. Ma on charakter kulturowy w tym znaczeniu, że rywalizujące obozy starają się wymusić na drugiej stronie dostosowanie się do własnych wzorów życia i wartości. Walczą o własność całego systemu instytucjonalnego państwa i o wartości, na których jest on ufundowany, o jego zupełnie odmienny charakter niż ten, który proponują oponenty.

Autor wskazuje na uformowanie się dwóch bloków o dość głęboko zakorzenionych cechach/skłonnościach kulturowych – tradycjonalistyczno-konserwatywnego oraz liberalnego (rozumiane jako typy idealne). Znaczna część obywateli nie mieści się w tych podziałach, ale to nie oni nadają dynamikę konfliktowi politycznemu ostatniej dekady.

Słowa kluczowe: kultura, konflikt kulturowy, historia, socjologia, nauka o polityce

WPROWADZENIE

W poniższym tekście podejmuję próbę opisu podłoża obecnego konfliktu politycznego w Polsce. Zakładam, że bezpośrednią siłą przesądzającą o jego wysokim natężeniu jest mechanizm zaostrzającej się polaryzacji (radykałnego

przeciwstawiania sobie oponentów). Dwa największe bloki polityczne opierają na nim swoje strategie wyborcze¹. Jednocześnie konflikt ma wyraźne źródła kulturowe. Przywództwa obozów silnie podkreślają odrębność przesłanek, na których opierają swoje działania polityczne. Można je uznać za kulturowe. Przekłada się to na radykalną odmienność poglądów w kluczowych kwestiach dotyczących funkcjonowania państwa i społeczeństwa, w tym odmiennego postrzegania roli i funkcji państwa oraz religii, relacji jednostki ze społeczeństwem itp.

Posługując się kategoriami teorii kulturowej Mary Douglas [2004], można powiedzieć, że uformowały się obozy, a zwolennicy obu z nich podzielają głębokie przekonania z wyraźnymi cechami kulturowymi (*deep core beliefs*). Innymi słowy, posiadają odmienne nastawienia kulturowe (*cultural bias*). Mary Douglas mogłaby uznać, że rzecznicy jednego żywią przekonania bazujące na skłonnościach hierarchiczno-fatalistycznych, a drugiego – indywidualistyczno-egalitarnych. W kategoriach politycznych może przekładać się to na dwa typy obozów – tradycjonalistyczno-konserwatywny oraz liberalny czy liberalno-lewicowy (rozumiane jako typy idealne). Wydaje się oczywiste, że część obywateli nie mieści się w tych podziałach, ale to nie oni nadają dynamikę życiu politycznemu w ostatniej dekadzie.

W poniższych analizach opieram się na założeniach pochodzących z teorii złożoności oraz z wypracowanej przez Mary Douglas teorii kulturowej siatki-grupy (*grid-group cultural theory*). W pierwszym wypadku zakładam, że analizowane zjawiska konfliktów są wynikiem wielu mechanizmów zwrotności między różnorodnymi podsystemami (kulturowymi, światopoglądowymi, ale także instytucjonalnymi, strukturalnymi) [Cairney 2012].

Natomiast z teorii kulturowej Mary Douglas [2004] czerpię pojęcie kultury jako zjawiska kształtowanego przez interakcje społeczne. W ich wyniku jednostki formują swoje odrębne wartości (preferencje), w tym nadają kształt swoim głębokim przekonaniom metafizyczno-epistemologicznym. To stanowi źródło tendencji/uprzedzeń (*bias*) wobec grup żywiących inne przekonania. Kultura przekłada się na zjawiska społeczne, w tym przede wszystkim na „upozycjonowanie” jednostki w społeczeństwie. Wyróżnia się tu cztery modele kultur/poglądów na świat – egalitarystyczny, indywidualistyczny, hierarchiczny i fatalistyczny. Kształtują się one na przecięciu dwóch wymiarów – osi siatki (*grid*) i osi grupy (zarówno oś siatki, jak i oś grupy posiadają przeciwstawne bieguny). Ta pierwsza określa skalę skłonności jednostki do postaw czy dążeń do realiza-

¹ Prawo i Sprawiedliwość (PiS) wraz z mniejszymi koalicjantami i Platforma Obywatelska (PO) z mniejszymi partnerami (głównie Nowoczesną [N.]).

cji indywidualnych celów, a druga – skalę zależności od grupy w definiowaniu własnej tożsamości (siłę linii demarkacyjnych między ludźmi). Każdy z typów kultur inaczej „formatuje” miejsce jednostki w społeczeństwie, w tym nadaje jej inny zakres autonomii. „Przedstawiciele” każdej z nich cechują odmienne zachowania/działania/sposoby myślenia.

W modelu indywidualistycznym jednostki cenią sobie duży zakres autonomii w swoich dążeniach, ale jednocześnie są zdolne do samoorganizacji i zaufania. Relacje społeczne uznają za płynne, konkurencyjne. W modelu egalitarnym jednostki uważają się za autonomiczne, ale również zdolne do współpracy i wspólnego działania, natomiast nacisk położony jest na równe szanse rozwojowe dla wszystkich. W modelu hierarchicznym jednostki są silnie unieruchomione w strukturze społecznej, poddane wpływom innych podmiotów i mechanizmom kontroli. W modelu fatalistycznym zatowiszowane jednostki podlegają zarówno wpływom innych, jak i są uwikłane w siatkę norm społecznych. Mają poczucie, że rzeczywistość jest nieprzewidywalna, a najważniejsze problemy życiowe nierozwiązywalne.

Mary Douglas zakładała, że w jednej społeczności (w tym narodowej) mogą funkcjonować różne typy kultur, które pozostają ze sobą w stanie pewnego typu „wojny” [1999: 411]. Ich przedstawiciele wywołują wzajemne konflikty o sile proporcjonalnej do poziomu uzależnienia od adwersarza w definiowaniu własnej tożsamości (a więc w stopniu, w jakim definiują swoją tożsamość w opozycji do cech, które posiadają „inni”). W określonych przypadkach może to prowadzić do antagonistycznego modelu kultury [Douglas 1999: 413].

Za Lewisem Coserem przyjmuję także, że konflikt społeczny jest sytuacją walki oponentów o wartości i roszczenia do rzadkich dóbr: statusu, władzy i zasobów. Oponenty mogą dążyć w różnych okolicznościach do wzajemnego zneutralizowania się albo osłabienia, a nawet wyeliminowania [2009(1956): 8]. Konflikty są zjawiskiem naturalnym², a nawet pożądanym, ponieważ umożliwiają powstawanie innowacji w życiu zbiorowym. Coser zaznacza jednak, że konflikt może mieć także niszczące konsekwencje. Zaostrza się, gdy istnieje nadmiar pretendentów do określonych możliwości uzyskania satysfakcjonujących nagród [Coser 1957: 201].

Zakładam poniżej – w ślad za dystynkcjami pojęciowymi z literatury przedmiotu – że dla zobrazowania poziomu polaryzacji i konfliktu w Polsce istotne

² Alain Touraine [2010: 24] również twierdzi, że konflikt jest naturalny, jeśli nie ma charakteru niszczycielskiego. Może bowiem istnieć stałe napięcie między dwoma stronami, zazwyczaj między klasą rządzącą, odpowiadającą za akumulację, model wiedzy i model kulturowy, a klasą podporządkowaną, która może odpowiedzieć kontestacją w określonych okolicznościach.

jest określenie, w jakim stopniu opinie oponentów na dany temat (zagadnienie) odbiegają od siebie, mierząc je od pewnego teoretycznego maksimum [DiMaggio, Evans, Bryson 1996]. Istotna jest również polaryzacja rozumiana jako proces rosnącego poziomu opozycyjności stron konfliktu wobec siebie. Z kolei w celu określenia siły konfliktu należy oceniać skłonność obozów do podejmowania działań drastycznych, nawet sprzecznych z prawem wobec przeciwnych grup³.

Zakładam również, że w systemach partyjnych dochodzi do polaryzacji, zwłaszcza wówczas gdy przedmiotem sporów/konfliktów stają się kwestie dotyczące spraw moralnych czy wręcz natury ludzkiego przeznaczenia, a nie zagadnień, które dają się negocjować czy w jakiś sposób mierzyć na podstawie konkretnych wskaźników [Lipset, Rokkan 1967: 6].

STRATEGIA WYMUSZENIA

Głównym źródłem konfliktu, w tym jego siły, jest dążenie obozów do wymuszenia na drugiej stronie dostosowania się do ich własnych wzorów życia i wartości. Walczą o własność całego systemu instytucjonalnego państwa i wartości, na których jest ufundowany, o jego zupełnie odmienny charakter niż ten, który proponują oponenti. Jednocześnie, przynajmniej częściowo, siła podziału wynika również z tego, że oba obozy dysponują niedostateczną umiejętnością modyfikowania różnic i tworzenia wspólnej przestrzeni [Wesołowska 2013]. Podziały mogły ulegać wzmocnieniu również na skutek wytworzonych skłonności. Coraz silniej uznaje się, że solidarność społeczna i normy obowiązują tylko w granicach poszczególnych obozów. Zakorzeniają się mechanizmy sekciarskiego myślenia, w tym bezkrytyczna wiara w racje własnej grupy (*groupthink*). Jak zauważa Piotr Sztompka [2016: 25], wytworzył się nadmiar lojalności i tożsamości, które mają charakter partykularny, niszowy, co rodzi głębokie podziały społeczne – „środowiskowe, klasowe, polityczne, partyjne”. Tymczasem wielu klasyków wyrażało przekonanie, że spójne wspólnoty polityczne powstawały wówczas, gdy obywateli łączyła wiara w sens wspólnotowych działań ponad partykularnymi różnicami. Według Alexisa de Tocqueville’a [2005: 537] „Rzeczywista wspólnota może ... istnieć tylko między ludźmi do siebie podobnymi”.

Nie opisuję szczegółowo genealogii konfliktu w sensie politycznym. Przyjmuję, że istotne znaczenie ma zanikanie podziału postkomunistycznego [Grabowska

³ Przypadki skrajnej agresji to między innymi zabójstwo Marka Rosiaka, pracownika biura poselskiego PiS w roku 2010 oraz zabójstwo prezydenta Gdańska Pawła Adamowicza w roku 2019. Należy wymienić także ataki fizyczne na biura posłów i samorządowców.

2004; Łukowski, Sadowski 2013] i wyłonienie się w 2005 roku nowego typu podziału, który okazuje się wciąż trwały. Tworzą go partie postsolidarnościowe (Platforma Obywatelska/PO i Prawo i Sprawiedliwość/PiS) [Ost 2007]. Oba ugrupowania nie zdołały utworzyć w 2005 koalicji rządowej. Okazało się, że budując swoje strategie działania, przyjmują znacząco odmienne założenia, mające głębokie źródła w sferze przekonań kulturowych. W konsekwencji zdecydowały się na utworzenie biegunowo odrębnych ugrupowań politycznych i polaryzowanie elektoratu. W tym sensie konflikt stał się dla nich koncepcją zorganizowania sceny politycznej i uzyskania w niej znaczącego udziału.

Istnieje znaczny zasób danych empirycznych wskazujących, że elektoraty obu obozów w ciągu ostatnich lat coraz silniej różnicowały się i koncentrowały na przeciwstawnych biegunach – pod względem światopoglądowym, ale także terytorialnym i środowiskowym. Począwszy od wyborów w 2007 roku, PiS uzyskiwał coraz większą przewagę w okręgach wyborczych Polski Wschodniej, a także na terenach wiejskich oraz w małych miastach, wśród wyborców o niższym poziomie wykształcenia [CBOS 2015]. Z kolei elektorat PO i mniejszych partii liberalno-lewicowych cechuje to, że jest w znacznym stopniu miejski albo wielkomiejski. Zwolennicy PO w 40 proc. pochodzą z miast liczących przynajmniej 100 tys. mieszkańców. Elektorat Nowoczesnej (N.) w jeszcze większym stopniu wywodzi się z tych środowisk [CBOS 2015]. Elektoraty uległy polaryzacji w zakresie podejścia do aborcji, religii w szkole, związków partnerskich, stosunku do UE, kwestii przyjęcia emigrantów. Jeśli chodzi o pierwszą sprawę, to jeszcze w 2007 roku 48 proc. zwolenników PiS opowiadało się za prawnym zakazem aborcji [Kowalczyk 2014: 26], natomiast w badaniach z 2016 roku odsetek wzrósł do 64 proc. Wśród zwolenników PO za zakazem jest 27 proc.

Prawie 80 proc. wyborców PiS jest przeciwnych instytucjonalizacji związków partnerskich osób tej samej płci, podobnego zdania jest 44 proc. zwolenników PO. Czynnikiem różnicującym stała się także religia. Istnieje wyraźne sprzężenie między częstotliwością praktyk a głosowaniem na PO czy PiS [Pacewicz 2019: 6]. Wytworzyły się także poważne różnice, jeśli chodzi o kwestię członkostwa w Unii Europejskiej. Prawie 60 proc. zwolenników PiS twierdzi, że członkostwo Polski w UE zbytnio ogranicza suwerenność, niezależność Polski (dla porównania, podobnego zdania jest 10 proc. zwolenników Nowoczesnej) [CBOS 2016]. Różnice widoczne są również w podejściu do przyjmowania uchodźców – prawie 90 proc. wyborców PiS jest przeciw przyjęciu uchodźców z Bliskiego Wschodu, w przypadku wyborców PO i Nowoczesnej jest to nieco poniżej 50 proc. [CBOS 2017: 3].

Dynamika polaryzacji prowadzi do zaostrzania konfliktu, który przejawia się w coraz to dalej posuniętych aktach wzajemnej wrogości i radykalizmu. Łatwo zauważyć skłonność do jednoznacznego przypisywania winy i odpowiedzialności za występowanie określonych problemów, tendencję do wzajemnego wykluczania się. Jak twierdzi Piotr Radkiewicz, rywalizacja obu bloków nabrała cech konfliktu destruktywnego (celem rywalizacji politycznej stało się symboliczne, moralne, polityczne, a nawet fizyczne zniszczenie przeciwnika), a także „rozlanego” (konflikt stale się poszerza, obejmując coraz więcej sfer życia społecznego) [Radkiewicz 2018: 25]. Jednocześnie zaobserwować można niezdolność stron do moderowania konfliktów poprzez akty koncyliacji, konsensusy, nawet jeśli dotyczy to najbardziej fundamentalnych dla państwa kwestii (np. Konstytucji RP).

Mamy zatem do czynienia z takim typem konfliktu, który strony prowadzą – jak powiedziałby Georg Simmel – siłą całej „swojej osobowości”. Strony – w swoim rozumieniu – nie toczą sporu o przyziemne sprawy czy projekty wprowadzenia częściowych rozwiązań, które byłyby uznane za lepsze w danym momencie. Simmel twierdził, że ten typ konfliktu wyróżnia się największym nieprzejednaniem. Napędza go przekonanie uczestników konfliktów, że nie kierują się „małymi” pobudkami [Coser 2009: 86].

Obserwacja wskazuje na to, że konflikt zaostrza się, gdyż oba obozy postrzegają się wzajemnie jako absolutne, niemal metafizyczne zagrożenie dla swojego istnienia, jak również dla kraju. Dlatego w obozach wzrasta poziom wewnętrznej centralizacji i mobilizacji. Ich przywódcy uzyskują coraz większe przyzwolenie na radykalne działania wobec przeciwników, ponieważ największe znaczenie zyskuje skuteczność walki z wrogami, a nie jakość czy kultura stosowanych środków działania. Celem jest w zasadzie polityczne wykluczenie oponenta czy oponentów [Janowski 2013]. Dodatkowo spory toczą się na bazie przekonania, że polityka jest pojmowana jako rywalizacja/gra o sumie zerowej (zyski jednej grupy oznaczają straty innej). Kolejnym czynnikiem napędzającym konflikt jest pojmowanie władzy jako władza nad kimś, a nie jako władza nad problemami, które należy rozwiązać w imię pewnych uniwersalnych wartości, takich jak rozwój społeczno-ekonomiczny.

PODZIAŁ KULTUROWY

Stworzenie pełnego opisu dwóch przeciwnych obozów niesie ze sobą pewne trudności. Socjologodzy i politologodzy, chcący odtworzyć ich cechy, przywołują często cechy skrajne albo tworzą weberowskie typy idealne zachowań politycznych

[Sadowski 2013]. Z kolei psycholodzy wskazują na odrębność cech psychologicznych członków obozów [Haidt 2014]. Zdaniem Radkiewicza [2018: 26, 33] konflikt obozów uformowany został na bazie zderzenia „dwóch skrajnie antagonistycznych wzorców mentalnych” i „wzorców aksjologiczno-normatywnych”. Badania wykazały, że jeden obóz tworzą „podwójni” indywidualiści (ceniący głównie wartości autoekspresji i autoekspansji), a drugi – „podwójni” kolektywiści” (wybierający wartości konserwatywne i wspólnotowe)⁴. Historycy wskazują powtarzające się w dziejach zjawiska głębokich konfliktów. Tadeusz Łepkowski [1967: 447] odnotowywał, że „naród polski powstał jako naród antagonistyczny”. Nawet powstania XIX wieku były wojną nie tylko z zaborcą, lecz nosiły także cechy wojny domowej. Jeszcze inni autorzy formułują tezę, że przynależność do danego obozu to efekt pewnych prelogicznych (wrodzonych) cech, efekt instynktownego reagowania na kwestie poglądu na świat (na to, co słuszne i właściwe). Zakładają bowiem, że wybory polityczne nie są w pełni świadome ani racjonalne. Są wyrazem pewnych orientacji mentalnych, w tym sposobów myślenia (percepcji) o zagadnieniach egzystencjalnych [Reykowski 1990].

Poniższe tabele 1 i 2 zawierają wybór kryteriów, dzięki którym można scharakteryzować oba obozy. Wychodzę w nich zatem poza kryteria podziałów, które zastosowano w teorii kulturowej, co jednak nie oznacza jej zaprzeczenia, a raczej rozwinięcie. W pierwszej tabeli znajdują się kryteria odnoszące się do stosunku do państwa, prawa, tradycji narodowych (określające poziom jej afirmacji), do roli religii. Dotyczą także skłonności mentalnych widocznych w narracji obozów, kwestii stosunku do Europy i sposobu formatowania działań publicznych.

Tabela 2 zawiera dodatkowy wybór kryteriów. Pozwalają one na nakreślenie głębszych źródeł odmiennych tożsamości obu obozów. Wskazane zostały odmienności pochodzące ze sfery założeń metafizycznych i teoriopoznawczych oraz moralnych. Różnicuje je stosunek do sposobu postrzegania natury ludzkiej, jej zdolności poznawczych. Inaczej oceniana jest wiara w autokreację człowieka czy zdolność do określonego wykorzystania zakresu dostępnej wolności.

Odmienności kulturowe obu obozów w powyższych sferach – państwa i światopoglądu – oznaczają, że kształtują się warunki do powstawania silnych konfliktów. Uprawdopodobnia to wzajemną agresję – od słownej do fizycz-

⁴ P. Radkiewicz prezentuje wyniki badań sondażowych z 2015 roku na reprezentatywnej próbie dorosłych Polaków. Podstawą była teoria podstawowych wartości osobistych S. Schwartz (basic human values). Badano wartości Polaków definiowane jako przekonania wyznaczające cele osobiste uporządkowane na dwóch osiach: jedna oś rozciąga się od bieguna „otwartość na zmianę” (openness to change) do bieguna „zachowawczość” (conservation), a druga oś – od bieguna „podwyższanie Ja” (self-enhancement) do bieguna „przekraczanie Ja” (self-transcendence) [2018].

nej – w sytuacjach napięć, które w innych okolicznościach mogłyby zakończyć się określonym konsensusem.

TABELA 1. Kryteria polaryzacji kulturowej

Kryteria	Obóz tradycjonalistyczno-konserwatywny	Obóz liberalny
Stosunek do państwa i prawa	stosunek instrumentalny, za kluczowy uznawany jest naród	państwo postrzegane jest jako zbiór instytucji, jako zobiektywizowany instrument regulacji życia zbiorowego
Stosunek do tradycji i polskiej historii	wysoki poziom jej afirmacji, zwłaszcza tradycji powstańczej, wielkich czynów (romantyzm)	krytyczny, wskazujący na potrzebę modernizacji, dopasowania do kultury zachodniej
Stosunek do roli wierzeń religijnych, w tym do zorganizowanej religii	inkorporowanie symboli i instytucji religijnych do życia publicznego	prywatny wymiar wierzeń, ale z dużą dozą pragmatyzmu w podejściu, uwzględnianie realiów
Skłonności mentalne, postrzeganie	jedną przyczyną wszystkiego, spiski, skłonność do manichejskiego sposobu oceny i rozumowania, ograniczona zdolność do tolerowania różnicy, różnorodności, moralizm (rola „dobrych ludzi”, niedocenywanie rozwiązań instytucjonalnych)	intuicja, niepogłębiona racjonalność, szukanie zobiektywizowanych programów działań, częstsze dostrzeganie roli rozwiązań instytucjonalnych
Stosunek do pozycji Polski w Europie	nacisk na samodzielną pozycję, niezależność w gronie innych państw, poczucie zagrożenia tożsamości ze strony innych	świadomość konieczności uczestnictwa w integracji, poczucie zależności od innych państw i ich dorobku cywilizacyjnego
Sposób działania publicznego	jednostronne metody działania (etatyzm), niski poziom deliberacji nad projektami działań, opieranie się na wielkich romantycznych projektach naprawy państwa i społeczeństwa	jednostronne metody działania (etatyzm), niepogłębiona deliberacja, bardziej inkrementalny (ewolucyjny) sposób działania

Źródło: opracowanie własne.

TABELA 2. Podstawy orientacji światopoglądowych w Polsce odróżniające dwa obozy na poziomie kulturowym

Pola w fundamentach poglądu na świat i człowieka	Obóz konserwatywno-tradycjonalistyczny	Obóz liberalny
Założenia metafizyczne, teologiczne	przeznaczenie człowieka jest silnie predefiniowane (predestynacja), wolność jest wartością, ale w granicach stanowiących przez religię i tradycję	założenia odwołujące się do poglądów oświeceniowych, wiara w autokreację człowieka i ludzkości, kluczową wartością jest wolność, bo jednostka może dobrze ją wykorzystać
Założenia poznawcze (teorio-poznawcze)	rzeczywistość jest trudno poznawalna za pomocą rozumu, owiana jest mgłą tajemniczości, poznanie możliwe za pomocą autorytetów, aktów wiary, silnej intuicji	rzeczywistość jest zasadniczo poznawalna, gdy człowiek posłuży się racjonalnymi metodami poznania
Założenia moralne	ludzka natura silnie obciążona negatywnymi wrodzonymi cechami, jednostka wymaga systemu ograniczeń, zewnętrznej dyscypliny, jednostka nie powinna polegać na własnych sądach moralnych, ale na wskazaniach zawartych w przekazach religijnych i wskazaniach autorytetów	bardziej optymistyczne spojrzenie na ludzką naturę, jednostka posiada potencjał do formułowania niezależnych osądów moralnych, postawy moralne są warunkowane okolicznościami, doraźnymi bodźcami

Źródło: opracowanie własne.

Wskazane w tabeli kryteria pozwalają dostrzec, że obóz tradycjonalistyczny (czy tradycjonalistyczno-konserwatywny) akcentuje znaczenie konserwatywnego porządku społecznego, który opiera się na wartościach religijnych i przekazach tradycji. Ma on znaczenie fundamentalne dla zachowania wspólnoty, poczucia życiowego bezpieczeństwa. Religia uznawana jest za główne źródło wzorców postaw życiowych, rozstrzygania dylematów egzystencjalnych – źródło moralności i tożsamości (za alternatywę uchodzi często nihilizm moralny).

Rzecznicy obozu mają skłonność do postaw sprofilowanych na obronę czy zachowanie kulturowego *status quo*, tradycji i autorytetów (do głosu dochodzą obawy przed dechrystianizacją). Porządek społeczny postrzegają raczej jako hierarchiczny, ze zdefiniowanymi rolami społecznymi. W postawach widoczna jest spora doza fatalizmu, czyli przekonania, że główne rozstrzygnięcia egzystencjalne zapadają ponad głową jednostki (predystynacja). Jej rolą jest dopasować

się do ograniczeń, które *de facto* wyznacza tradycja (dominujące przekonania). Jednostka ma małą kontrolę nad własnym losem.

Przedstawiciele tego obozu mają skłonność do zachowywania dystansu do nowych zjawisk. Dlatego okazują nieufność czy manifestują poczucie zagrożenia wobec zachodzących przemian obyczajowych (np. niski poziom akceptacji dla jednopłciowych małżeństw, obecności innych narodowości), zmian w strukturach politycznych (np. funkcjonowania kraju w szerszych strukturach międzynarodowych) i sposobów zarządzania społeczeństwem (nieufność wobec ról pełnionych przez ogólnie rozumianą elitę).

W obrębie tego obozu podkreśla się wielkość (znaczenie) narodowych tradycji, w tym wartość heroicznego patriotyzmu, wielkich postaci i czynów. Wskazuje się na unikalność wkładu kraju w dzieje europejskie. Na postawy w tym obozie silny wpływ wywiera model etyki przekonań. Charakteryzuje ją koncentracja na zamiarach, aktach woli, wielkich projektach działań.

Z kolei drugi obóz postrzega porządek społeczny bardziej jako nominalny kontrakt między obywatelami, wynik interakcji między grupami posiadającymi określone zasoby i siłę przebicia. Hierarchia społeczna jest wyznaczona w wyniku nieustających przetargów szeroko rozumianych interesów (preferencji). Zakłada się tu dość daleko idące przyzwolenie dla celów, które jednostki formułują samodzielnie i na własną odpowiedzialność, w tym wbrew zbiorowości. Kwestią dyskusyjną jest, na ile występuje tu skłonność do respektowania reguł kontraktu społecznego, w tym norm wzajemności, poszanowania dóbr publicznych itp.

W tym obozie widoczna jest spora doza krytycyzmu wobec zjawisk krajowych. Wskazuje się w nim na potrzebę modernizacji, nadrobienia dystansu rozwojowego i cywilizacyjnego oraz dopasowania się do kultury zachodniej. Znajduje to wyraz w poszukiwaniu rozwiązań dla krajowych problemów w państwach zachodnich, traktowanych jako swoiste wzorce. Obóz odrzuca narrację – jak określił to Jerzy Jedlicki – „świętej historii narodu, jego pieśni, więzień i pobożowisk” [1988: 76]. Widoczna jest w nim również skłonność do szybszej akceptacji nowych zjawisk i trendów widocznych w krajach wysoko rozwiniętych (np. przemian obyczajowych). Połączone jest to z modelem krytycznej umysłowości, tolerancji wobec inności itp.

Podziały kulturowe nie oznaczają, że nie istnieje poczucie wspólnoty polskiej kultury. Polaków łączą wspólne punkty odniesienia wyłaniające się w trakcie dziejów, jak dążenia niepodległościowe, próby modernizacji, postaci historyczne itp. Cechy wspólne stają się widoczne choćby wówczas, gdy konfrontujemy wybrane cechy zachowań kulturowych w Polsce z cechami innych nacji. Pokazują to wyniki badań międzykulturowych prowadzonych przez Geerta Hofstede

i jego następców, czy Roberta House'a, RONALDA INGLEHARTA, CHRISTIANA WELZELA i SHALOMA SCHWARTZA [Minkov 2013]. Obrazują one istotne skłonności do dużego dystansu władzy, hierarchiczności w relacjach, zachowań konserwatywnych, niższego poziomu upodmiotowienia itp.

PODZIELONE SPOŁECZEŃSTWO

W polskiej literaturze z zakresu nauk społecznych uczeni podnoszą wiele wątków wskazujących na wzmaganie się w ostatnich latach podziałów kulturowych w polskim społeczeństwie. Niektórzy mówią nawet o pęknięciu w sferze kultury. W 2005 roku trzech wybitnych socjologów wydało książkę pt. *Polska – jedna czy wiele?* [Domański, Rychard, Śpiewak 2005]. Swoistym początkiem dla serii tego typu publikacji był artykuł Pawła Śpiewaka pod wymownym tytułem *W naszym domu: dwie Polski* [2003]. W 2007 roku powstała obszerna monografia zbiorowa zatytułowana *Jedna Polska? Dawne i nowe zróżnicowania społeczne* [Kojder (red.) 2007]. Jerzy Szacki zamieścił w niej tekst pod sugestywnym tytułem *O wieczności pytań typu: „Jedna Polska?”*. W 2013 roku ukazała się książka *Polskie bieguny – o różnych wymiarach konfliktów i wewnętrznych sprzecznościach* [Jarosz 2013]. W 2017 roku Mirosława Grabowska i Mikołaj Cześniak opublikowali tekst *Popękane polskie społeczeństwo...*, w którym analizują fragmentację, polaryzację i podziały [2017]. Ukazywało się także wiele artykułów zarówno w książkach, jak i w pismach akademickich, a ponadto liczne artykuły publicystyczne⁵. Paweł Śpiewak, posiłkując się, przynajmniej częściowo, w swojej argumentacji danymi z badań, wskazuje na narastanie podziałów, które wynikają z odrębności kulturowych. Dostrzega je zwłaszcza między mieszkańcami wielkich miast i prowincji.

Ponadto wielu uczonych uważa, że polskie życie polityczne jest szczególnie narażone na konflikty, ponieważ silnie odwołuje się do czynników kulturowych w kształtowaniu tożsamości politycznej [Koczanowicz 2010: 9; Zarycki, Smoczyński, Warczuk 2017: 360–361, 368]. Wojciech Łukowski i Ireneusz Sadowski argumentują, że myślenie polityczne w Polsce jest „zorganizowane raczej kulturowo niż pragmatycznie. Określa się to niekiedy mianem dramaturgicznego modelu polityki” [Łukowski, Sadowski 2013: 30]. Wiele badań i analiz wskazuje,

⁵ Por. Bronisław Misztal *Polaryzacja między PO i PiS* („Rzeczpospolita”, 14.06.2011); Janusz Czapiński, „Państwo z karabinem na plecach” („Rzeczpospolita”, 14.04.2011); Andrzej Zybortowicz, „Dwie wrażliwości, Dwie Polski” („Rzeczpospolita”, 14.04.2011, <http://www.rp.pl/artykul/643243-Andrzej-Zybortowicz-o-Polsce-PiS-i-Jaroslawa-Kaczynskiego.html#ap-3>).

że Polaków bardziej absorbują konflikty polityczno-ideologiczne niż konflikty o charakterze ekonomicznym (nierówności, kwestie własności) [Ost 2010]. Juliusz Gardawski, uznany badacz stosunków pracy, przekonuje, że w oczach Polaków konflikty społeczne mają charakter moralny, historyczno-ideologiczny (między skłóconymi ideologicznie), a także dotyczą dystrybucji władzy (między rządzonymi i rządzącymi) [Gardawski 2009: 25]. Część badaczy, jak David Ost, wskazuje na źródła, z których pochodzi siła oddziaływania kulturowych źródeł podziałów (obecność Kościoła w życiu publicznym, ale także rozbitcie „układu”, dekomunizacja itp.). Jego zdaniem politycy Solidarności z początków lat 90. rozmyślnie zignorowali interesy grup słabszych ekonomicznie (robotników/pracowników), gdyż byli bardziej rzecznikami interesów szeroko rozumianej liberalnej inteligencji [Ost 1995, 2007]. Dlatego przekierowywali uwagę świata pracy z kwestii ekonomicznych na kulturowe/ideologiczne.

Również politolodzy wyciągają podobne wnioski. Margit Tavits i Natalia Letki wskazują na podstawie badań empirycznych, że w postkomunistycznej Europie partie mobilizują wyborców poprzez odwołania do czynników socjo-kulturowych (*sociocultural issues*) [Tavits, Letki 2014]. Natalia Letki na podstawie badań wyborów parlamentarnych z lat 1991–2005 sformułowała wniosek o rosnącym poziomie polaryzacji programów partyjnych wokół wartości (stosunku do roli Kościoła) oraz zmniejszeniu polaryzacji wokół interesów ekonomicznych społeczeństwa (koszty transformacji, nierówności). Można założyć, że w kolejnych wyborach dynamika została utrzymana. Warto dodać, że w 1991 i 1993 roku dominowała polaryzacja wokół interesów (spory wokół modelu transformacji i jej kosztów). W 2001 roku wskaźnik polaryzacji w tym zakresie spadł z 2,4 do zaledwie 0,9. Z kolei wskaźnik polaryzacji wokół wartości w 2005 roku wynosił już 2,7 [Letki 2013: 351–352]. Autorka podsumowuje swoje badania stwierdzeniem, że wiele zjawisk na scenie politycznej jest skutkiem silnego oddziaływania czynników społeczno-kulturowych, związanych szczególnie z kwestiami religijnymi [Letki 2013: 354].

HISTORYCZNA DYNAMIKA KONFLIKTÓW

Ponizej przywołam kilka koncepcji wyjaśniających źródła polaryzacji kulturowej czy konfrontacyjności kulturowej. Marek Siemek dopatrywał się ich w ukształtowaniu monologicznego typu dyskursu w naszym regionie. Doszło do tego na skutek specyficznej sekwencji zdarzeń historycznych, która była odmienna niż ta widoczna na Zachodzie. Otóż, u nas faza konfliktów symbolicznych nie była poprzedzona fazą konfliktów ekonomicznych. Nie uczono się zatem negocjo-

wania odmienności tego typu interesów. Nie wytworzył się zwyczaj dialogu i wysuwania umiarkowanych czy koncyliacyjnych koncepcji godzenia interesów. W efekcie strony debat posługują się monologicznym typem dyskursu. Wykazują silną skłonność do deklarowania posiadania niezachwianej prawdy czy jedynie słusznego podejścia. Formułują kategoryczne roszczenia, aby ich pojęcia, normy cieszyły się bezwarunkową i ekskluzywną ważnością. Wymiana myśli straciła na intersubiektywności. Tym tłumaczyć można naszą skłonność do pospiesznego angażowania się w agresywną walkę o interesy symboliczne. Stają się one często ideologicznym przebraniem dla walki o interesy materialne [2002].

Część autorów podkreśla znaczenie tradycji romantyzmu politycznego (czy ideologii politycznej romantyzmu). One również wzmacniały monologiczny typ dyskursu. W przeszłości romantyzm w Polsce przyjął najbardziej skrajną postać wśród krajów Zachodu [Walicki 2006]. Wciąż zachowuje siłę oddziaływania, co jest widoczne w sposobie działania politycznego i programowego (w sensie *policy-making*).

Marcin Król uznał, że romantyzm był nurtem sprzyjającym wytworzeniu antypolityki, czyli podejścia, w którym zakłada się, że nie dochodzi do zrationalizowanej, względnie konsensualnej wymiany korzyści między grupami społecznymi. W tym modelu ważniejsze jest bowiem dążenie do zrealizowania celów „duchowych”, a w tym zakresie nie negocjuje się kompromisów [Król 1998: 29]. Dodatkowym problemem jest to, że romantyzm zakładał, że kluczowa rola w zmianie społecznej zarezerwowana jest dla charyzmatycznych liderów (bohaterów). Silna jednostka nie tyle zabiega o konsensus między różnymi grupami w społeczeństwie, ile walczy o „rząd dusz”. Posługuje się porywającymi wizjami naprawy rzeczywistości w jednorazowych, wielkich czynach.

Warto także podkreślić silną obecność zagadnienia podziałów w różnego typu literaturze socjologiczno-historycznej. Szybko wytworzył się podział na modernizatorów i tradycjonalistów. Krzysztof Pomian wskazywał na to, że w okresie I Rzeczypospolitej oponenti modernizacji traktowali ją jako zagrożenie dla samego istnienia narodu takiego, „jakim był zawsze, ukształtowanego przez zwyczaje sięgające niepamiętnych czasów przez nawyki i wierzenia...” [Pomian 1985: 86]. Od dawna wskazywano wiele linii dwubiegunowych podziałów, np. na zwolenników „cudzoziemszczyzny” i „sarmatów”; obywateli o nastawieniu etnocentrycznym i okcydentalnym; rzeczników postaw ksenofobii i ksenofilii⁶; pozytywistów i konserwatystów [Jaszczuk 1986], relatywistów i fundamentalistów (kontynuatorów tradycji oświecenia i ich przeciwników), tradycjonalistów

⁶ W obecnej publicystyce podział ilustrowany jest jako starcie dwóch plemion.

i liberalów, bałwochwalców i szyderców [Załuski 1980]. Zdaniem Władysława Grabskiego podział – w sensie środowiskowym i historycznym – sprowadza się do podziału na Polskę mieszczańsko-laicką oraz ziemiańsko-katolicką⁷ [1935]⁸. Obecnie często wskazuje się też na podziały między „euroentuzjastami” oraz „eurofobami”, czyli na tych, których charakteryzuje umysłowość otwarta i zamknięta. W sensie religijnym wskazuje się na tradycje Kościoła (katolicyzmu) łagiewnickiego i toruńskiego.

Szereg badaczy podkreśla znaczenie jeszcze innego typu podziałów. Są to podziały na elity i masy, zazwyczaj opisywane w sposób polaryzujący. Innymi słowy, są to podziały wynikające z dziedzictwa dawnego chłopstwa, drastycznie zmarginalizowanego, i dziedzictwa szlacheckiego, które ukształtowała opowieść o „polskich dziejach malowanych”, o bohaterstwie, męczeństwie, wzniosłości czynów [Mikołajko 2015]. Stanisław Ossowski wskazywał na „dwuwarstwowość kulturalną”, czyli ostry podział między warstwą „kulturalną”, która korzysta z dóbr kultury, i „warstwą niekulturalną”, która z nich nie korzysta [Ossowski 1970: 146]. Podobnie podziały postrzegał Aleksander Hertz, który podkreślał słaby udział mas w polskiej kulturze umysłowej [1992: 272]. Tomasz Zarycki, współczesny socjolog, podtrzymuje wyrażoną przez Ossowskiego opinię, wskazując na postszlacheckie, „kulturalne” elity i „niekulturalny” lud⁹ [2009]. Janusz Hryniewicz zwraca uwagę na głęboko zakorzenione historycznie dystanse między biegunowymi warstwami, które wywodzą się z tradycji feudalnego folwarku. Ich konsekwencją są uczucia obojętności, aż po wrogość [2007]. Z kolei zdaniem Edmunda Mokrzyckiego do II wojny światowej Polska kontynuowała tradycyjny model społeczeństwa podzielonego na panów i lud [Mokrzycki 2001: 170]. Józef Chałasiński wskazywał na „gettowość” w strukturze funkcjonowania wielu środowisk społecznych [1997]. Władysław Grabski dostrzegał znaczące dystanse między wyższymi i niższymi warstwami z powodu braku przenikania treści kultury [Grabski 1935: 121].

Dariusz Zalewski, podsumowując różne tendencje w Polsce, ocenił, że doświadczenia zbiorowe Polaków kształtowały się częściej w rozmaitych formach starcia obywateli aniżeli w formach negocjacji (łagodzenia realnych konfliktów interesów, odmienności) [Zalewski 2006].

⁷ W przypadku dystynkcji „katolickiej” warto mieć na myśli tradycjonalistyczną wersję katolicyzmu, najbardziej odległą od zmodernizowanych wersji religii w sensie nadanym przez Maxa Webera. Charakteryzuje ją podejście odwołujące się do providencjonalizmu, fatalizmu, dominacji woli bożej nad sprawczością czy podmiotowością jednostki.

⁸ Tak w każdym razie wywody Grabskiego interpretuje Andrzej Jaszczuk [1986], z którym można się zgodzić.

STRUKTURALNE ŹRÓDŁA PODZIAŁU POLITYCZNEGO

Powyżej wskazałem, że czynniki kulturowe stanowią zasadnicze źródło silnej polaryzacji w polskiej polityce. Istnieje także znaczna literatura, której autorzy wskazują na źródła strukturalne, z których pochodzi polaryzacja. Chodzi tu zatem o podziały klasowe (na tle zróżnicowania dochodów), zróżnicowanie pozycji zawodowych, odmienności wykształcenia, wieku, miejsca zamieszkania itp. [Bertoa 2014; Evans 2006]. Istnieje szereg studiów pokazujących wpływ podziałów terytorialnych na sympatie polityczne [Zarycki, Nowak 2000]. Spora część badaczy w Polsce przywołuje często pojęcie podziału/rozłamu socjopolitycznego (*cleavage*) w społeczeństwie wprowadzone przez Seymour M. Lipseta i Steina Rokkana w ich pracy uznawanej dziś za klasyczną. Pojęcie to jest wykorzystywane w polskich badaniach, mimo że w publikacji przedstawiono proces kształtowania podziałów w społeczeństwach Zachodu. Badacze ci wskazywali na niezwykle złożone korzenie podziału, pochodzące z okresu rewolucji narodowej (kształtowanie się państwa narodowego) i rewolucji przemysłowej (*critical junctures*) w XIX wieku⁹. Kolejni badacze analizowali przyczyny utrzymywania się tego podziału jeszcze w latach 60.

Zdaniem Lipseta i Rokkana sam fakt istnienia powyższych podziałów nie przekłada się automatycznie na podziały polityczne [Markowski, Stanley 2016: 20]. Wiele zależy od tego, czy elity partyjne potrafią je wykorzystywać. Późniejsi badacze, między innymi S. Bartolini, P. Mair, wskazują na inne czynniki prowadzące do podziałów/rozłamów politycznych. Poza czynnikami społecznymi wymieniają również normatywno-ideologiczne (m.in. preferencje aksjologiczne adekwatne do miejsca jednostek i grup w strukturze społecznej) oraz behawioralno-organizacyjne (zdolność do działania).

Markowski, podsumowując swoje badania, podkreśla, że odmiennosc grup społeczno-ekonomicznych oraz konflikty między nimi rzeczywiście generują podziały/rozłamy polityczne. Stwierdza jednak, że nie istnieje trwały wzorzec oddziaływania czynników (podziałów) społeczno-strukturalnych na podziały polityczne [Markowski 2009: 19]. Jego zdaniem polityczne stają się te kon-

⁹ Zdaniem Lipseta i Rokkana podział wyrósł ze zróżnicowania (1) między elitą dążącą do unarodowienia oraz uobywatelnienia i masami (przedmiot oddziaływania zakładający m.in. zmiany mentalno-światopoglądowe), (2) tymi, którzy zakładali m.in. centralizowanie, standaryzowanie działań państwa i tymi, którzy chcieli pozostawienia dawnych wpływów tradycyjnych grup, w tym kościelnych (np. spór między świecką i kościelną kontrolą masowej edukacji). Z kolei rewolucja przemysłowa wytworzyła dwie dalsze linie podziału: (1) między grupami interesów ziemskich i kołami przemysłowo-handlowymi, (2) między klasami posiadającymi i dzierżawcami oraz pracownikami. Klarowny opis koncepcji Lipseta i Rokkana przedstawia Bartolini [2000].

flikty między grupami społeczno-ekonomicznymi, które są najintensywniejsze (o ogromnej wadze, z historycznym tłem, elementami sporów tożsamościowych). Dochodzi do nich, gdy interesy grup zostają silnie przeciwstawione, a konflikt pozostaje jedynym sposobem rozdysponowania zasobów, co wyzwała zaangażowanie poszczególnych grup. Takie konflikty stają się długotrwałe.

Warunkiem zaistnienia rozłamu jest także zdolność określonych elit polityków do wykorzystania konfliktów między grupami. To oni tworzą podział socjopolityczny, gdy zaistnieje sprzyjający typ podziałów społecznych. Kluczowe są cechy ich przywództwa, zdolność do efektywnej komunikacji politycznej, różnego typu instytucjonalizacje.

Radosław Markowski i Ben Stanley [2016] badali rozłam polityczny, przyjmując za jego kryterium między innymi wskaźnik lojalności wyborczej. Autorzy zauważyli, że wyniki – dotyczące okresu od 2005 do 2011 roku – pozwalają na wysunięcie ostrożnej tezy mówiącej o rysującym się rozłamie politycznym społeczeństwa.

Problemy związane z konfliktami i podziałami można analizować także za pomocą pojęć pochodzących z teorii elit. W tym wypadku zakłada się, że obozy polityczne powstają jako produkty aktywności różnych odłamów jednej elity¹⁰. Podziały wśród nich samych nadają dynamikę konfliktom na poziomie masowym. Elity znajdują się w stanie konfliktu dotyczącego istoty instytucji demokratycznych i norm, na bazie których powinny funkcjonować.

Można założyć, że polskie konflikty są konfliktami między różnymi odłamami elity. Jest ona – posługując się pojęciami Michaela Burtona, Richarda Gunthe i Johna Higleya – elitą sfragmentaryzowaną, która osiąga tylko niewielki poziom normatywnego konsensusu i minimalny stopień wewnętrznej strukturalnej integracji. Nie podziela również norm dotyczących reguł gry politycznej. Wywołuje to konflikty i niestabilność systemu politycznego. Powstaje system demokracji nieskonsolidowanej.

Jak piszą Burton, Gunthe i Higley, „kluczem do stabilności i trwałości systemów demokratycznych jest zawiązanie się konsensusu pomiędzy elitami dotyczącego demokratycznych reguł gry i wartości demokratycznych instytucji [Burton, Gunthe, Higley 1995: 16]. Wspomniani autorzy powołują się także na sformułowanie Giovanniego Sartoriego, że demokratyczna stabilność wymaga od elit, aby postrzegały politykę jako „przetarg”, a nie „wojnę”, a wynik jako „wartość dodaną”, a nie „sumę zerową”.

¹⁰ Burton i in. rozumieją elitę jako grupę złożoną z jednostek, które zajmują najwyższe miejsca w hierarchiach kluczowych organizacji. Są zdolne do wpływania na rozstrzygnięcie wyłaniających się ogólnonarodowych problemów w polityce.

Mniej konfliktów może teoretycznie wywoływać odmienny model elity, który powyżsi autorzy nazywają „modelem elity zintegrowanej normatywnie”, która wypracowuje konsensus odnośnie do sposobu udziału w polityce. W Polsce trudno mówić o normatywnym zintegrowaniu wobec silnych rozbieżności kulturowych w licznych podgrupach (środowiskach). Tworzą one swoiste enklawy [Kubiak, Miszalska 2004]. I głównie w nich – jako mikrostrukturach – istnieją relacje oparte na lojalności i odpowiedzialności za innych [Nowak 1979].

ZAKOŃCZENIE

Zaostrzające się konflikty nie są zjawiskiem specyficznym dla Polski. Większość uczonych jest zgodna, że w ostatnich 3–4 dekadach życie polityczne w wielu krajach staje się areną coraz głębszych konfliktów i podziałów. Dochodzi do polaryzacji, ponieważ linie podziałów nie dotyczą już tylko tradycyjnych kryteriów różnicujących obóz lewicy i obóz prawicy. W agendzie politycznej coraz większe znaczenie zyskują zagadnienia postmaterialistyczne, jak kwestia statusu prawnego związków jedнопłciowych, aborcja, zakres obecności religii w życiu publicznym, prawa mniejszości narodowych i obyczajowych. Przedmiotem sporów staje się także ocena stanu moralnego społeczeństw.

Wielu amerykańskich uczonych wskazuje na rosnące, przynajmniej od lat 70., podziały na tle kulturowym, które wpłynęły na coraz wyższy poziom polaryzacji w amerykańskim życiu politycznym [Scanlon 2015: 585]. Polaryzacja opisywana jest często w kategoriach konfliktów ideologicznych, podziałów kulturowych czy nawet „wojen kulturowych”. James D. Hunter w książce pod tytułem *Culture wars: the struggle to define America* stwierdził, że batalia toczy się między obozami mającymi odmienne poglądy na świat (*worldview*), jak obóz „tradycjonalistów” i „progresywidów”. Ci pierwsi opowiadają się za znanymi z przeszłości ideami moralnymi. Ci drudzy idealizują zmianę i elastyczność (dostosowanie do nowych zjawisk społecznych, w tym obyczajowych) [1991].

Badacze zajmujący się studiami nad komunikacją polityczną zwracają uwagę, że dzisiejsza polityka w coraz większym stopniu opiera się na konfliktach. Zdaniem Brama Spruyta, Filipa van Droogenbroeckea i Jochemvana Noorda partie polityczne w swoim dyskursie wyraźnie odróżniają własny elektorat od wyborców przeciwników – „my i oni”, „przyjaciół i wróg”. Od początku lat 90. w zachodnich społeczeństwach rośnie znaczenie tzw. polityki kulturalnej, której celem jest kreowanie „właściwego” wizerunku danego społeczeństwa czy narodu. W wielu częściach świata sukcesy polityczne odnotowują ci, którzy bazują na

myśleniu konfliktowym, czyli obwinianiu innych za występowanie określonych problemów, wznecając strach przed innymi, kreślą wizje rozłamów (*disunity*), wytwarzają podziały itp. [Spruyt, van Droogenbroeck, Noord 2018: 17].

BIBLIOGRAFIA

- Bartolini Stefano.** 2000. *The political mobilization of the European left, 1860–1980: The class cleavage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burton Michael, Richard Gunther, John Higley.** 1995. Elity a rozwój demokracji. W: *Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, J. Szczupaczyński (red.), 15–27. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Cairney Paul.** 2012. “Complexity theory in political science and public policy”. *Political Studies* 10(3): 346–358.
- CBOS.** 2017. *Stosunek do przyjmowania uchodźców* nr 44. Warszawa.
- CBOS.** 2016. *Elektoraty partyjne – charakterystyka poglądów* nr 95. Warszawa.
- CBOS.** 2016. *Polska w Unii Europejskiej* nr 31. Warszawa.
- CBOS.** 2015. *Kim są wyborcy, czyli społeczno-demograficzne portrety największych potencjalnych elektoratów* nr 141. Warszawa.
- Coser Lewis A.** 1957. “Social conflict and the theory of social change”. *The British Journal of Sociology* 8(3): 197–207.
- Coser Lewis A.** 2009. *Funkcje konfliktu społecznego*, przeł. S. Burdziej. Warszawa: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Czeźnik Mirosław.** 2008. „Próżnia socjologiczna a demokracja – przykład postkomunistycznej Polski”. *Kultura i Społeczeństwo* 4(52): 19–50.
- Czeźnik Mikołaj, Mirosława Grabowska.** 2017. „Popękane polskie społeczeństwo jako pole badawcze – dane, fakty, mity”. *Przegląd Socjologiczny* LXVI(3): 9–43.
- DiMaggio Paul, John Evans, Bethany Bryson.** 1996. “Have American’s social attitudes become more polarized?”. *American Journal of Sociology* 102(3): 690–755.
- Domański Henryk, Andrzej Rychard, Paweł Śpiewak.** 2005. „Polska jedna czy wiele”. Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Douglas Mary.** 2004. *Symbole naturalne. Rozważania o kosmologii*, przeł. E. Dżurak. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Douglas Mary.** 1999. “Four cultures: the evolution of a parsimonious model”. *GeoJournal* 47: 411–415.
- Evans Geoffrey.** 2006. “The social bases of political divisions in post-communist Eastern Europe”. *Annual Review of Sociology* 32: 245–270.
- Gardawski Juliusz** (red.). 2009. *Pracujący Polacy a kryzys fordyzmu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Gliński Piotr.** 2007. Enklawowość polskiego społeczeństwa obywatelskiego. W: *Enklawy życia społecznego*, L. Gołdyka, I. Machaj (red.), 125–148. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Gliński Piotr.** 2013. „Polska popękana, Polska posklejana?” (zapis rozmowy). *Więź* 1.
- Grabowska Mirosława.** 2004. *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

- Grabski Władysław.** 1935. *Idea Polski*. Warszawa: Dom Książki Polskiej.
- Haidt Jonathan.** 2014. *Prawy umysł. Dlaczego dobrych ludzi dzieli religia i polityka*, tłum. A. Nowak. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Hertz Aleksander.** 1992. *Socjologia nieprzedawniona. Wybór publicystyki*, oprac. J. Gawarewicz. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Hryniewicz Janusz.** 2007. „Dialog społeczny – dystans społeczny”. *Dialog. Pismo Dialogu Społecznego* 4(17): 6–26.
- Hunter D. James.** 1991. *Culture wars: The Struggle to define America*. New York: Basic Books.
- Janowski Karol.** 2013. Europejskość Polaków a kultura polityczna. W: *Na obrzeżach polityki*, M. Kosman (red.), 83–95. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Jarosz Maria.** 2013. Jaka Polska. Zarys przywilejów. W: *Polskie bieguny. Społeczeństwo w czasach kryzysu*, M. Jarosz (red.), 17–50. Warszawa: Oficyna Naukowa, Instytut Studiów Politycznych.
- Laszczuk Andrzej.** 1986. *Spór pozytywistów z konserwatystami o przyszłość Polski 1870–1903*. Warszawa: Polskiej Wydawnictwo Naukowe.
- Jedlicki Jerzy.** 1988. *Jakiej cywilizacji Polacy potrzebują. Studia z dziejów idei i wyobraźni XIX wieku*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Koczanowicz Leszek.** 2010. „Post-komunizm a kulturowe wojny”. *Teksty Drugie* 5: 9–21.
- Kojder Andrzej.** (red.). 2007. *Jedna Polska? Dawne i nowe zróżnicowania społeczne*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Kowalczyk Krzysztof.** 2014. „Partie polityczne i ich elektoraty wobec kwestii nowelizacji ustawy antyaborcyjnej w Polsce (2007–2011)”. *Opuscula Sociologica* 2(8): 19–29.
- Król Marcin.** 1998. *Romantyzm. Piekło i niebo Polaków*. Warszawa: Res Publica Fundacja.
- Kubiak Anna, Anita Miszańska.** 2004. „Czy nowa próżnia społeczna, czyli o stanie więzi społecznej w III Rzeczypospolitej?”. *Kultura i Społeczeństwo* 2(48): 19–43.
- Letki Natalia.** 2013. Do social divisions explain political choices? The case of Poland. In: *Political choice matters. Explaining the strength of class and religious cleavages in cross-national perspective*, G. Evans, N.D. de Graaf (eds.), 337–360. Oxford: Oxford University Press.
- Lipset Seymour Martin, Stein Rokkan.** 1967. Cleavage structures, party systems, and voter alignments: An introduction. In: *Party systems and voter alignments: cross-national perspectives*, S.M. Lipset, S. Rokkan (eds.), 1–65. New York: The Free Press.
- Łepkowski Tadeusz.** 1967. *Polska – narodziny nowoczesnego narodu 1764–1870*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Łukowski Wojciech, Ireneusz Sadowski.** 2013. „Podział społeczno-polityczny w Polsce. Kilka uwag teoretycznych”. *Studia Politologiczne* 29: 11–36.
- Markowski Radosław.** 2009. *Rozwój rozłamów socjopolitycznych: determinanty i konsekwencje*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Markowski Radosław, Ben Stanley.** 2016. „Rozłamy socjopolityczne w Polsce: iluzja czy rzeczywistość?”. *Studia Socjologiczne* 4(223): 14–40.
- Mikolejko Zbigniew.** 2015. W Polsce walczą ze sobą dwie cywilizacje. Słychać łabędzi śpiew tradycjonalistów. *Polska the Times*. <http://www.polskatimes.pl/artukul/9219405,prof-mikolejko-w-polsce-walczą-ze-sobą-dwie-cywilizacje-słychac-labedzi-spiew-tradycjonalistów,id,t.html> [dostęp: 12.04.2018].
- Minkov Michael.** 2013. *Cross-cultural analysis. The science and art of comparing the world's modern societies and their cultures*. London: Sage Publications.

- Mokrzycki Edmund.** 2001. *Bilans niesentymalny*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Nowak Stefan.** 1979. „System wartości społeczeństwa polskiego”. *Studia Socjologiczne* 4(75): 155–173.
- Ossowski Stanisław.** 1970. O drogach upowszechniania kultury umysłowej na wyższym poziomie. W: *Dzieła, Tom 6. Publicystyka – Recenzje – Posłowie – Wspomnienia*, 144–157. Warszawa: PWN.
- Ost David.** 1995. Labour, class and democracy. Shaping political antagonisms in post-communist society. In: *Markets, States, and Democracy: the political economy of post-communist transformation*, B. Crawford (ed.), 177–203. Boulder: Westview Press.
- Ost David.** 2000. „Illusory corporatism in Eastern Europe: Neoliberal tripartism and postcommunist class identities”. *Politics and Society* 4(28): 503–530.
- Ost David.** 2007. *Kłeska Solidarności*. tłum. H. Jankowska. Warszawa: MUZA SA.
- Pacewicz Krzysztof.** 2019. „Nie chcemy płacić za lekcje religii”. *Gazeta Wyborcza* 108 [10.05.2019].
- Pomian Krzysztof.** 1985. *Wymiary polskiego konfliktu 1956–1981*. Londyn: Wydawnictwo Aneks.
- Radkiewicz Piotr.** 2018. Wzorce preferowanych wartości a wybory polityczne. O aksjologicznych przesłankach polaryzacji politycznej Polaków. W: *Rozważania na temat kondycji polskiego społeczeństwa*, A. Pytka, K. Maciąg (red.), 24–38. Lublin: Wydawnictwo Naukowe TYGIEL.
- Sadowski Ireneusz.** 2013. „Lokalne i kontekstowe czynniki krystalizacji elektoratów w nowym podziale politycznym”. *Studia Politologiczne* 29: 37–78.
- Scanlon Sandra.** 2015. Ronald Reagan and the conservative movement. In: *A companion to Ronald Reagan*. A.L. Johns (ed.), 585–608. Oxford: Wiley Blackwell.
- Siemek Marek.** 2002. *Wolność, rozum, intersubiektywność*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Spruyt Bram, Filip van Droogenbroeck, Jochemvan Noord.** 2018. “Conflict thinking: Exploring the social basis of perceiving the world through the lens of social conflict”. *Social Science Research* 74: 16–29.
- Szacki Jerzy.** 2007. O wieczności pytań typu „Jedna Polska?”. W: *Jedna Polska? Dawne i nowe zróżnicowania społeczne*, A. Kojder (red.), 31–47. Kraków: Wydawnictwo WAM, Polska Akademia Nauk.
- Sztompka Piotr.** 2016. Kapitał moralny: imperatyw rozwoju społeczeństwa. W: *Na jakich wartościach oprzeć rozwój Polski*, J. Szomburg, A. Leśniewicz (red.), 19–29. Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową.
- Tavits Margit, Natalia Letki.** 2014. “From values to interests? The evolution of party competition in new democracies”. *Journal of Politics* 76(1): 246–258.
- Tocqueville Alexis de.** 2005. *O demokracji w Ameryce*, przeł. B. Janicka, M. Król. Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Touraine Alain.** 2010. *Samotworzenie się społeczeństwa*, przeł. A. Karpowicz. Warszawa: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Walicki Andrzej.** 2006. *Mesjanizm Adama Mickiewicza w perspektywie porównawczej*. Warszawa: IBL PAN.
- Zalewski Dariusz.** 2006. „Bieg z przeszkodami”. *Dialog. Pismo Dialogu Społecznego* 3(12): 9–10.
- Zaluski Zbigniew.** 1980. *Siedem polskich grzechów głównych*. Warszawa: Wydawnictwo MON.

- Zarycki Tomasz.** 2009. „Socjologia krytyczna na peryferiach”. *Kultura i Społeczeństwo* 53(1): 105–121.
- Zarycki Tomasz, Andrzej Nowak.** 2000. “Hidden dimensions: the stability and structure of the regional political cleavage in Poland”. *Communist and Post-Communist Studies* 32: 331–354.
- Zarycki Tomasz, Rafał Smoczyński, Tomasz Warczok.** 2017. “The roots of Polish culture-centred politics: Toward a non-purely cultural model of cultural domination in Central and Eastern Europe”. *East European Politics and Societies and Cultures* 31(2): 360–381.

Andrzej Zybala

CULTURAL ROOTS OF POLITICAL CONFLICT IN POLAND

Abstract

The author describes the foundation of political conflict in Poland, which has become increasingly intensive in recent years. He argues that it has cultural roots. It is a cultural conflict in the sense that the competing political blocks strive to force their rivals to follow their values and lifestyle. These blocks compete to acquire ownership of the entire institutional system within the state and the values it is based on. They also strive to build an entirely different model of the state than that supported by their opponents.

The author claims that two camps have been formed with relatively distinct characteristics and deeply rooted cultural biases: traditionalist-conservative and liberal (like Weber's ideal type). However, a significant number of citizens do not belong to either of them, but they are not the ones who have caused the dynamics of political conflict during the last decade.

Keywords: culture, cultural conflict, history, sociology, political science